

Markovics-Majtényi András*

Egy kisebbségi (szerzett) jog kialakulása

Az Újvidéki Rádió (és Televízió) példateremtő szerepe a médiajog terén

Amikor 1949. március 31-én Vajdaság Autonóm Tartomány népképviselési Főbizottsága határozatot hozott a "Rádió Novi Szád állami gazdasági vállalat" kapcsán, a döntéshozók alighanem maguk sem tudhatták, hogy határozatuk, kultúrpolitikai jelentésén túlmenően, kiindulópontja lesz egy a modern, az ötven vagy hatvan évvel későbbi Európában is egyedülálló jogfolytonosságnak. A nemzeti kisebbségeknek, nemzetiségeknek a közszolgálati médiában való részarányos és aktív jelenlétéről van szó.

Az 7402/49 szám alatt bejegyzett végzés szerény tartalmával maga sem utalt messzemenő következményekre. Hiszen csak arról szólt, hogy az említett néven vállalat kerül megalapításra, besorolta azt (az abban időben Jugoszláviában már végnapjait élő „népi demokratikus” gazdaságirányító mechanizmus szellemében) a megfelelő állami szerv - a Főbizottság Sajtó- és Propagandaosztályának hatáskörébe, megszabta tevékenységét, kijelölte a rendelkezésére álló alapeszközöket, Főtevékenységeként pedig „rádióadások és propagandaműsorok” készítését jelölte ki (az utóbbi kifejezés reklámműsort, nem pedig politikai értelemben vett propagandára utalt, ami abban az időben szerves része volt minden rádióműsornak). Az állami gazdasági vállalatokról szóló szövetségi Alaptörvényre való hivatkozással viszont bármilyen termelő - vagy szolgáltató vállalatot is alapíthatott volna a tartományi kormány (... a "második" Jugoszláviának a rádiózást rendező jogszabályai alakulófélben voltak).¹

A műsor tartalmát azonban egy másik szerv, a Népfront égisze alatt működő külön bizottság határozta meg. Ez a Zora Krdžalić tartományi oktatási és művelődési megbízott (azaz kultuszminiszter) vezette,

* *Markovics-Majtényi András, okleveles jogász, médiakutató, Újvidék*

¹ Az említett határozat a vállalat tevékenységének felsorolásakor valóban említ szolgálatást is: rádió- valamint hangosfilm vetítő készülékek javítását és forgalmazását!

műsor-politikával foglalkozó testület magától értetődően a tartományi pártvezetés állásfoglalását fejezte ki (lényegében ugyanez vonatkozik magára az alapító okiratra is) és már jóval a műsor beindítása előtt döntött annak nyelvi- és műfajszerkezetéről.

A kezdeti, napi nyolc órás és egyazon hullámhosszon sugárzott műsor terve „*előírányzott napi négy hírműsört szerbhorvát, hármát magyar, valamint egyet-egyet román, szlovák és ruszin nyelven.*” Ezenkívül hetente egyszer mindegyik nyelven műsorra került egy faluműsor és egy „a szocialista fejlődésről szóló adás községeinkről, ipari és más gazdasági létesítményeinkről”². E *kötelező olvasmányokon* túlmenően a műsorrend helyet biztosított művészeti, zenei, oktató és gyermekműsorok, később pedig szórakoztató műsorok sugárzására is. A műsor tartamát a nyilvánossággal néhány nappal az műsorindítás előtt, 1949 november 27-én az újvidéki *Slobodna Vojvodina* napilapban megjelent programjellelű cikk ismerteti. A szöveg kitér arra is, hogy a műsor zenei részében külön szerep jut „*valamennyi nemzeti kisebbség zenéjének, dalainak, illetve zenei hagyományának*”.

Az előzmények

A délvidéki/vajdasági környezet felületes ismerői is szívesen hivatkoznak e tájnak, azaz az itt élő népeknek a polgáriasodás folyamán, több évszázadon át kialakult, nyelvi, vallási és más kulturális akadályokat, sőt háborúkat és impérium-váltásokat is áthidaló toleranciájára. A sok nyelven, párhuzamosan megjelenő sajtótermékek, folyóiratok, könyvek sokasága, a fejlett színházi és zenei élet mind ékes tanúságot nyújtanak erről. Nincs jelentősebb vajdasági város, ahol (a lakosság összetételétől függően) az elmúlt másfél évszázadban nem jelentek volna meg szerb (illetve horvát), magyar vagy német nyelvű lapok, könyvek vagy röplapok - nagyobb központokban több is egyszerre. Ez vonatkozik a művelődési élet más területére is: színi előadásokra, művelődési társa-

² Istorijat Radio Novog Sada. Novi Sad, 1974. (*Az Újvidéki Rádió története*). Vázlat egy szerkesztői közösség összeállítására, melyet a jubileum kapcsán Szimin-Bosán Magda vezetett (kéziratban). Ő különben tagja volt a 35 évvel korábbi kezdeményező testületnek. Az idézett újságcikket Đorđije Popović közli a *Radio u Vojvodini* c. 1975-ben megjelent könyvében, melyet magyarra e tanulmány szerzője fordított egy későbbi közlés alapján: *Mediji i istraživanje*, RTV Novi Sad, 2005, 48. old.

ságokra, gazdakörre, dalárdára, stb. Alapítványokat más nemzeti és vallási csoportok (pl. izraelita hitközségek, görögök, örmények) is fenntartottak. Saját sajtójuk, közművelődési tevékenységük volt a szlovákoknak, románoknak, ruszinoknak. Igaz, valódi értelemben vett sajtószabadságról csak a politikai élet liberális időszakában lehetett szó - ennek rövidéletű hagyományát előbb a Bach-korszak rendőri cenzúrája, majd a világháborús katonai cenzúra törli meg. Az első Jugoszlávia cenzori intézménye a „kommunista felbujtásra” és egyéb „állam- és dinasztia” - ellenes kijelentésekre összpontosított, pl. szigorúan tiltotta a helységnek magyar nyelvű megjelölését, hisz az csak államnyelven történhetett. Lehetett, tehát, féloldalmi részeket törölni a már betördelt szövegekből, esetenként betiltani az egész számot vagy kiadványt. Ez egyaránt vonatkozott a többségi nyelvű sajtótermékekre is. A magánkiadók kisebbségi nyelvű tevékenysége *elvben* megmaradhatott. Sőt, a gazdasági és művelődési hajtóerőktől függően akár gyarapodhatott is. Itt elég a délvidéki magyar művelődési élet Szenteleky Kornél nevével fémjelzett újrakezdésére, második felállítására, vagy a rezsim számára még ideológiailag is „gyanús” baloldali Híd-mozgalomra emlékeztetni. Még az egykori magyar iskolarendszernek is maradtak hagyományai, amelyekre újraszerveződésükkor lehetett építeni.

Egészen más a helyzet a rádióknak, az első működőképes elektronikus médiumnak az esetében. E műszaki találmány az első világháború után, tehát már a Trianon utáni Szerb-Horvát-Szlovén (majd Jugoszláv) Királyság idejében nőtt ki tömeg-tájékoztatási eszközzé. Így, mint az európai rádióhálózatok általában, kezdettől fogva még akkor is erős állami ellenőrzés alatt állt, amikor a berendezéseket magántőke üzemeltette. Az adóberendezés beszereléséhez és használatához is szerződést kellett kötni a felhatalmazott Posta és Távközlési Minisztériummal. A műszaki feltételeken és a koncessziós terület megjelölésén messze túlmenően, ebben percnyi pontossággal írták elő a műsor tartamát és az állam idevágó ellenőrzési jogát. A három, a húszas évek végén alakult koncessziós társaság (Zágráb, Belgrád, Ljubljana) esetében a műsor híradásokból, tőzsdei- és időjárás jelentésből, különböző műfajú zeneszámokból, tudományos és művelődési tárgykörű előadásokból állt össze. Minden ettől eltérő üzenet közlése jogalap volt nemcsak a koncesszió felüggesztésére, hanem az teljes felszerelés kártérítés nélküli elkobzására, még hozzá bírósági fellebbezés lehetősége nélkül. A műsorra ezenkívül a

sajtótörvény általános rendelkezési is vonatkoztak, a „befogadó”, tehát a közönségi oldalon pedig a Postai Igazgatóság szerveinek engedélyére volt szükség minden rádiókészülék beszerzéséhez. Ezek a postai hatóságok fizetették meg, területi alapon, az előfizetési díjat is.³

A harmincas évek során, különösen a náci-rezsim németországi hatalomra jutása kapcsán, Európa-szerte „megugrott” a rádió politikai-agitációs szerepe. Köztudott, hogy a göbbelszi propaganda ügyesen élt (és élt vissza) az új médium lehetőségeivel - és tette ezt még inkább Hitler hatalomra kerülése után. Igaz, az akkori Népszövetség keretében 1936-ban történt egy kísérlet, hogy a tagállamok a rádiót eredeti, *humán, béke-teremtő* céljainak rendeljék alá. Ez a sok éven át készülő, egyébként lengyel kezdeményezésre készülő népszövetségi dokumentum a *Nemzetközi konvenció a rádióknak a béke-teremtés céljára való alkalmazásáról* címmel vált ismertté. A dokumentumot a régi Jugoszlávia ugyan nem írta alá, aláírta viszont az ide vonatkozó 1938-ban hatályba lépő *Záróokmányt*, sőt az államosított belgrádi rádió igazgatója által képviseltette magát a Népszövetség szakértői tanácsában is. Az ekkor felvázolt elvekhez visszatér az ENSz is egy 1954-es közgyűlési (841 sz.) rezolúció erejéig. Sőt az UNESCO kezdeti médiastratégiájának felállításkor is mintaként szolgált.⁴ Időközben, azonban, lejátszódott minden idők legvéresebb háborúja.

A felgyorsuló háborús előkészületek zaja késztehetette a tengelyhatalmakhoz közeledő Cvetković-Maček kormányt arra, hogy egy 1939 augusztusában kelt rendeletével bevonja a még érvényben levő koncessziós szerződést a belgrádi és zágrábi rádiót üzemeltető két részvénytársaságtól, kisajátítsa a felszerelést és állami kézbe helyezze a két vállalatot. Az államosítást volt hivatott megindokolni, az illetékes miniszter még azt a kijelentést is megtette, hogy „a magántőke (önző) érdeke, hogy minél nagyobb jövedelemre tegyen szert, amíg az állam elsősorban a közérdeket tartja szem előtt”.⁵

Ezzel kapcsolatban egyeznünk kell a már idézett szerzővel, Pustišekkel, „... már az elmondottakból kiviláglik, hogy a rendkívül

³ Dr Ivko Pustišek *Istorija zakonodavstva o radio-difuziji u Jugoslaviji*, Savremena administracija, Beograd, 1987, 121-145 old.

⁴ New communication order, 9. Historical Background of the Mass Media, Declaration, UNESCO 1979. Idézi Pustišek, 60.old..

⁵ Pusišek, i.m. 146 old.

korlátozó törvényes előírások és szerződéses viszony értelmében csak a szerb, horvát és szlovén nemzet tagjai élhettek nyelvük használatának jogával, viszont minden más nép és nemzeti kisebbség mindenben megfosztott nyelvének rádió útján való használatától tájékoztatás, oktatási, művelődési vagy szórakoztató tevékenység céljából."

Az említett államosítás többek közt alighanem a rádiós részvénytársaságokba fektetett angol tőke szerepét is hivatott volt visszaszorítani. Az állami beavatkozás ellenére az első Jugoszlávia műsorszórás tekintetében az elmaradt európai államok közé tartozott. 1937-ben a négy rendelkezésre álló sugárzó berendezés összesített teljesítménye 10,75 kW-t tett ki, ami 1941-re is csupán 42,20 kW-ra nőtt (közben Skopljében is telepítettek egy, a belgrádi műsört átjátszó erős adót). Összehasonlításként a Magyar Rádiót említhetjük, amely fele akkora, földrajzi tekintetben jóval hálásabb terepen hat adójával 150 kW-os teljesítménnyel sugárzott. De jókora volt a lemaradás a rádiókészülékek száma tekintetében is. Ezekből 1939-ben 155.113 volt bejegyezve, azaz majd száz lakosra jutott egy készülék (Magyarországon kb. húszra).⁶ Igaz, e tekintetben jelentős területi különbségek mutatkoztak: a Vajdaság állt legközelebb a közép-európai átlaghoz.

A fejlődés

A megújuló, második jugoszláv állam a föderalizmus elveire épült. Ennélfogva alapjaiban hordozta a tagállamok (illetve az azokban élő nemzetek) egyenjogúságát is. Bizonyos mértékben ezzel a kisebbségi jogok védelme is bővült, kezdetben a szovjet modell alkalmazásával (pl. egy autonóm tartomány és egy autonóm körzet - Kosovo és Metohija létrehozásával). Nem sokkal később már korszerűbb, európai mértékekben is figyelemreméltó kisebbségi jogok érvénybeléptetésével.

Erősen felértékelődött a rádió társadalmi szerepe is. A délszláv kultúrák mindig is hajlamosak voltak egyfajta „szóbeliségre” (a hősregék hagyományörző és értékteremtő szerepe, az írott sajtó mindmáig tartó lemaradása példányszám tekintetében). Így a rádió rohamos térhódítása könnyen magyarázható. Ehhez hozzájárult a hatalomra kerülő

⁶ Radivoj Marković legendás hírű rádióriporternek a Jugoszláv Rádió és Televízió évkönyveiben közölt adatai 1973-ból.

kommunista irányultságú elit pragmatizmusa is, amelynek szellemiségét az új médium igazán hatékonyan közvetítette a „tömegek” felé, lehetőség szerint minél több nyelven. Így, már az ötvenes évek elején az eredendő négy adásnyelv mellett még tíz kisebbségi nyelven „szól a rádió” (a négy vajdasági kisebbség nyelve mellett albán, bolgár, cseh, török, olasz és ukrán nyelven is). Ezt a gyakorlatot később részben a televízió is átveszi.

A készülékek száma a háború előtt jegyzett 150 ezerről már az inséges, a rombolások nyomát viselő 1947-es esztendőben is elérte a 223 ezret (hetven lakos egy készülékre), 1955-re pedig a hatszázezret. Az évi növekedési ütem, területtől függően, 6% és 20%, az 1955 és 1963 közti időben pedig 9,5% és 25% között mozgott - ekkor már nyolcra csökkent az egy készülékre jutó lakosok száma. Amikor a hatvanas évek végén ezek a számok megközelítették a viszonylagos telítettséget, még gyorsabban ugrott a TV- készülékek és nézők számának aránya, a kezdeti 12 000-ről (1959) több mint két millióra. Így a nézettség szempontjából a TV kezdte meghaladni a rádió auditóriumát. Viszont ekkorra már nem csak műszaki és hozzáférhetőségi szempontból előzte meg a jugoszláv rádió- és TV hálózata a „szocialista tömbhöz” tartozó egykor fejlett kelet-európai vetélytársait (köztük a Magyar Rádiót és Televíziót is), hanem fontos kommunikációs helyzeti előnyhöz is jutott. A független és világviszonylatban szabadabban mozgó külpolitikája folytán a Jugoszláv Rádió és Televízió hálózati szövetsége (JRT) megalakulása (1952) óta az európai regionális társulás, az EBU/UER tagja lett, ami a Nyugattal való, a keleti tömb ideológiai kizárólagosait elutasító közvetlen kommunikációt eredményezett. (Gondoljunk pl. az EBU közös dalfesztiváljaira, a későbbi rendszeres eurovíziós hírcserére és, nem utolsósorban, a korszerűbb műszaki szabványokra.)

De hogyan alakult e kezdetben állami, az 1946-os (szövetségi) alkotmány szóhasználata szerint „össznépi”⁷, később ún. társadalmi tulajdonban levő műszaki és műsorrendszeren belül az utóbbiak nyelvi és (nemcsak ezáltal meghatározott) nemzeti/nemzetiségi szerepe és struktúrája? Ellentétben az első Jugoszlávia nyelvi politikájával, amely az „államnyelvet”, a gyakorlatban egy nyelvnek tekintett szerb és horvát mellett kivételesen csak a szlovént ismerte te el hivatalos nyelvként, az

⁷ Szerbül „*opštenarodna svojina*“, horvátul *općenarodna svojina*.

AVNOJ már 1944-ben bevette e sorba a macedónt is. A Moszkvából 1945 márciusáig működő *Szabad Jugoszlávia Rádió* volt az első, amely macedón nyelvű adásaival megtörte a jeget. Lényegében az AVNOJ Elnökségének 1944. január 15-i döntését érvényesítették, mely szerint e testület határozatai és döntései négy nyelven kerülnek közlésre. A Prezídium egyben felhatalmazta az egyes föderális egységek népképviselőit, hogy maguk döntsenek a hivatalos nyelvhasználatról.⁸

Térjünk vissza a vajdasági állapotokhoz. Az Újvidéki Rádió beindulásának pillanatában már egy éve hatályban voltak a Tájékoztató Irodának (a valóságban Sztálinnak és a neki behódoló európai kommunista pártoknak) előbb a JKP Titó vezette központi szerveinek lejáratását és megdöntését célzó, később már az egész ország büntetését, s ha kell, katonai beavatkozással való térdre kényszerítését követelő intézkedései. Ezeket a jugoszláv propaganda természetesen nyíltan elvetette, 1949-re már a nemzetközi nyilvánosság előtt is. A rádióműsoroknak nem csak tartama, hanem egész infrastruktúrája egyre inkább e követelménynek hivatott eleget tenni.

A *Slobodna Vojvodinának* a bevezetőben említett 1949. november 27-i cikke erre csak közvetve utal, éspedig a jövőbeli műsorok többnyelvűsége kapcsán. „Az újvidéki rádióállomás kisugárzási erejével, lehet lemarad egyes hazai és külhoni adóállomások mögött, de kedvező földrajzi fekvése folytán (a Duna-Tisza köze, s a Pannon síkság nyíltsága) adásai nem csak az egész Vajdaságban, hanem messze északi és északkeleti határainkon túl is foghatók lesznek, s hallgatóival hazánkban és határainkon túl a szocialista Jugoszláviáról szóló igazságot fogja közzélni.”⁹

A *határokon túl* kifejezés ismétlése világos utalást tartalmaz: ez a műsor nem csak a Vajdaságban az 1948-as nép-számlálás során összeirt 428.500 magyart hivatott megszólítani (hozzáadható még Dél-baranya kb.17 000 fővel), hanem a milliós számokkal mérhető „északi határainkon túli” hallgatóságot is. S vonatkozik ez az „északkeleti határon túlra”

⁸ Hogy ez a Vajdaság esetében mikor történt meg, erre ma szinte lehetetlen közjogi szempontból korrekt választ kapni. Hiszen a tartomány későbbi „hovatarozása” - hogy az új Jugoszlávia önálló entitása lesz-e vagy valamelyik tagállam része, ez csak egy évvel később dőlt el.

⁹ *Az ötvenhatos forradalom és az Újvidéki Rádió*. E sorok szerzőjének írása a *Létünk* 2006/3 tematikus számában. (Kiemelések M.M.A-tól).

is, ahol az 58 000 jugoszláviai román ugyancsak milliókban mérhető számú honfitársa él (úgy szintén magyarokkal és szerbekkel egy államban), a kissé távolabbi szlovák nyelvterületre, nem csak arra, amelyen a majdnem hetvenezres lélekszámú vajdasági (*dol'nozemyky*, alföldi) közösség nagy része található, hanem azok anyaországára is. Hogy ne is beszéljünk a 22 000 ruszinról, akiknek nemzeti hovatartozását éppen az anyaországnak tekintendő Kárpátalján vonja kétségbe a Szovjetunióhoz tartozó Ukrajna akkori párt- és államvezetése.

Az ambiciózus feladat teljesítéséhez erős műszaki bázisra, adóátlomásra és minőséges középhullámra volt szükség. E követelménynek nem tehetett eleget sem az első „háztájiban” összeszerelt fél kW-os, sem a későbbi, névlegesen 5 kW-os teljesítményű adó. Így kerül sor 1953 végén egy komoly, 100 kW erejű Westinghouse gyártmányú amerikai adóberendezés felállítására, 120 méter magas antennatoronnyal. A berendezéshez új hullámhossz is járult, a 236,6 méteres (1268 kHz) középhullám, az országnak nemzetközi műszaki egyeztetés során odaítélt egyik legjobb hullámhossza volt, amely sokáig fémjelezte az Újvidéki Rádió ötnyelvű adásait.¹⁰ A berendezések későbbi áttelepítése után, már a 70-es évek során, jócskán növelik a kisugárzott kW-ok számát, mert ekkorra már egész Európában „tútelítődött” a középhullámú sáv. Az 1954/1955-ös kezdés egy másik előnnyel is járt. Az Újvidéki Rádió műsorát külföldről - ellentétben pl. a *Szabad Európa Rádió* vagy az *Amerika Hangja* kelet-európai adásaival, a tömbországokból tudomásunk szerint soha sem zavarták. Nehezen is teheték, hiszen nemzetközi szervek által odaítélt legális frekvenciáról volt, melyen *saját kisebbségeihez* szóló műsort készített és közvetített az intézmény. Ehhez hozzájárulhatott az is, hogy Sztálin halála után a szovjet vezetés már keresni kezdte a „revizionista” jugoszlávokkal való kiegyezés lehetőségét.

A vajdasági kisebbségek a hermetikus határzár következtében éveken át ki voltak zárva anyaországuk társadalmi és művelődési életéből, de paradox módon ez számukra némi helyzeti előnyt is hozott, elsősorban a szellemi tevékenység terén. Ekkorára Jugoszláviában a nyilvánosság megnyílt azon korszerű művészeti és filozófiai irányzatok előtt, amelyek az anyaországban még tiltott gyümölcsnek számítottak pl. az irodalmi életben, színművészetben, a képzőművészet és egyes Keleten

¹⁰ U.o., 174.old, 7. számú jegyzet.

visszaszorított tudományágak (szociológia, pszichológia) terén. Ugyanakkor az oktatásban, a kiadó- és amatőr művelődési tevékenységben számos hézagpótló feladatot kellett megoldani, mint amilyen a felgyorsított pedagógusképzés, a tankönyvellátás, önálló színi- és zenei tevékenység megszervezése, terepjárás, stb. volt. Mindebben hatalmas szerep jutott az Újvidéki Rádióknak, amely sokszor más nemzetiségi intézmények (állandó színház, televízió, művészeti akadémia) létrejöttét volt hivatott megalapozni. És mikorra a külpolitikai változások folytán az intézményes kapcsolat fokozatosan lehetővé vált (ez magyar viszonylatban a hatvanas évek során történt meg), az anyaországi partner már fejlett hangjáték-produkcióval, kiadótevékenységgel, iskolarendszerrel, felsőoktatással, sőt a magyar nyelvű tudományos tevékenység vagy filmgyártás kezdeteivel is szembesült. A többi nemzetiség esetében ez valamivel lassabban ment, de hasonló folyamat 1968 hatására ott is kimutatható.

A vajdasági rádiózás akkori fejlődéséről, a nemzetiségi műsorok bővítéséről, az egyes szerkesztőségek személyi állományáról és gyakori átszervezéseiről, az Újvidéki Televízió későbbi megalapításáról és a kb. harminckét (főleg többnyelvű) helyi rádió beindulásáról és későbbi szerepéről jókora adatanyag áll a mai kutatók rendelkezésére, melyek fellelhetők a JRT idézett, 1992-ig megjelenő Évkönyveiben, az újvidéki/vajdasági Rádió és Televízió 1974 óta működő Közvélemény, Műsor és Közönségkutató Központja kiadványaiban és számos egyéni visszaemlékezésben.¹¹ Ezeket az adatokat és véleményeket idő- és térhiány miatt ezúttal nem részletezzük.

A rádió és televízió első nevesítésére az alkotmányos rendszerben a JSzSzK 1963-as alkotmányában kerül sor. Ennek szövege a két médiumot a többi tájékoztatási eszközzel együtt igaz és tárgyilagos tájékoztatásra kötelezi. Itt jelenik meg először a *nemzetiség* kifejezés is, igaz a régebbi *nemzeti kisebbség* kifejezéssel váltakozva.¹² A későbbi alkot-

¹¹ A magyar műsorokra vonatkozó legátfogóbb forrásmű az intézmény alapításának hatvanadik évfordulója alkalmából megjelent *Hatvan éve szól a rádió* címmel (Vajdasági RT és az Újvidéki Rádió kiadásában, Újvidék, 2009). Ez alkalommal a szlovák és a ruszin szerkesztőség is összefoglalta műsorainak történetét.

¹² az új kifejezés vszemléletváltásra utal. Következésképpen egy 1962-ben hozott belső pértdokumentum alkalmazásának. Mellesleg a magyar jognyelvben is jól hangzik, hisz az 1868. évi I sz. magyarországi törvényekben is így szerepel.

mánymódosításokban és az 1974. évi alkotmányban már kizárólag a „nemzetiség” kifejezés szerepel. Így volt ez pl. az 1968. évi XVIII számú függelékben, amely révén számos jogosítvány kerül át köztársasági hatáskörből vajdaságiba, az ezt követő tartományi Alaptörvénybe, majd természetesen az 1974-ben elfogadott első és egyetlen tartományi Alkotmányba. Az utóbbi két dokumentum alapján szerzi meg a Tartomány először a törvényhozás jogát, s hozza meg többek között az elektronikus sajtóra is vonatkozó első sajtótörvényét (1971, több későbbi változással) és - szintén 1971 folyamán - a rádiódifúziós (műsorgyártó és műsorszóró) tevékenységet rendező törvényt. Az utóbbit szabadabb szóhasználattal nevezhetnénk „helyfoglaló” előírásnak, hiszen fő célja kihasználni az ugyanabban az évben hozott szövetségi alaptörvény adta hatásköri lehetőségeket a Tartomány javára. Két 1972-ben hozott képviselőházi határozat foglalkozik az Újvidéki Rádióval az előfizetési díj megfizetésével és az intézmény nevének (Rádióból) Rádió és Televízióra való átminősítésével.

Az utóbbi aktus biztosított formális lehetőséget a rendszeres TV-műsor beindításához, saját TV stúdió felépítéséhez és a műszaki (tehát stúdió- és leadó) berendezéseinek külföldi beszerzéséhez. Lehetővé tette, többek közt, a Belgrádi Televízió fiókszerkesztőségeként 1968 óta működő magyar szerkesztőségének a vajdasági TV műsorába való beépítését. A saját leadóhálózaton sugárzott műsorok induláskor, 1975-ben kb. napi fele-fele arányban szóltak szerbhorvát és magyar nyelven és heti rendszerességgel a három többi kisebbségi nyelven. Kezdetben hír- és dokumentumműsor, falu-, gyermek- és zenei műsorok, valamint helyszíni közvetítések alkották. Később már igényesebb műfajok gyártásába is belefoghatott az újvidéki stúdió és napi rendszerességgel szerepeltek a szlovák, román és ruszinnyelvű adások is.

Az 1974-es vajdasági alkotmány, illetve az annak alapján meghozott tartományi köztájékoztatásra vonatkozó törvény csak összegezte és egységes jogi keretbe helyezte a nemzeti közösségek tagjainak egyenrangúságára vonatkozó előírásokat. A rádió és televízió esetében a gyakorlat sokszor elébe vágott az előírásoknak, mintegy „előre írta” azokat, ami ritka eset a jogalkotásban.

Az utolsó békeévnek tekinthető 1989. évi műsorprodukcióról a JRT 1990-ben datált adataiban a következőket jegyzi: az Újvidéki Rádió ebben az évben hat műsort sugárzott (a hatodik az újvidéki városi rádióé

volt). A szerbhorvát nyelvű műsor folyamatos, 24 órás volt (ez volt a 202-es városi rádió adásnyelve is, akkor négy órás adásidővel). A magyar műsor adásideje hétköznap napi 19,5 órát tett ki, de szombaton és vasárnap, az éjszakai műsorok bevezetésével ez is elérte a 24 órás kontinuumot (sőt 1990-ben az éjszakai műsor állandósításával egymagában is elérte a 24 órás napi folyamatosságot). A Televízió egyetlen saját csatornáján napi kb. 10,5 óra műsort sugárzott mind az öt nyelven - és még napi egy órát a JRT közös csatornáin, tehát országszerte, túlnyomórészt szerbül. A műsor nyelvi struktúrájára csak közvetett adat utal, ti. hogy a tájékoztató műsorok percszáma az összes saját gyártású műsor 61%-át tette ki, és hogy a saját produkció aránya valamennyi jugoszláv stúdió közül a legmagasabb (56%). Ez természetesen a műsor soknyelvűségének tudható be.

Egy 1997-ben Szabadkán tartott előadásában, kitérve a kisebbségi jogok megvalósításának a hetvenes években itt elért szintjére, dr. Várady Tibor miután megemlítette, hogy a multikulturalizmus a szocialista - kommunista Jugoszláviában hatalmi érdeket is képviselt, joggal állapíthatta meg hogy „...*bizonyos fenntartások ellenére a 70-es évek nyelvhasználati és nemzetiségi jogai egy-egy régióban és Jugoszlávián belül is egy tisztességes szintet jelentett.*”¹³ Az 1980-as évek derekától pedig, elsősorban a kosovói helyzet és a fellángoló, később háborúba torkoló agresszív nacionalizmusok miatt a kisebbségi és nyelvi jogok leépítését tapasztaljuk a jogszabályokban is, de a gyakorlatban még inkább.

Itt kell, tehát, rámutatni azokra a sajátos, évtizedeken át szerzett tapasztalatokra, amelyek egyfajta *közös nevezőjét* képezik a kisebbségi/nemzetiségi jogoknak az elektronikus médiában való érvényesítésének, s amelyek ma is megkülönböztetik a vajdasági közszolgálati rádiót, s részben a televíziót, más ilyen intézménytől.

(1) A műsor egyszerre tölt be helyi (provinciális, az adott nemzeti közösség szükségleteit kifejező) és univerzális (kitekintő, nemzetközi, saját állami és az anyaországi történesekkel egyaránt foglalkozó) szerepet.

¹³ Dr. Várady Tibor, *Kisebbségi jogok a volt Jugoszlávia területén a világháborúk után és a közelmúlti harmadik háború küszöbén*, a KISEBSÉGIJOG A VAJDASÁGBAN (JMMT, Újvidék, 2000) c. szöveg- gyűjteményben, 21. o.

(2) A műsor komplex szerkezetű: a tárgyyszerű tájékoztatás mellett igyekszik eleget tenni a közszolgálati feladatot megvalósító oktatási, művelődési, színházi, zenei, az ifjúság és gyermekek felé irányuló, valamint hitéleti, szórakoztató és egyéb igényeknek.

(3) Különös figyelmet igényel a nyelvi kultúra ápolása, a köznap, de a szakmai nyelv pallérozása is, valamint a nemzeti hagyományok és történelmi tudat fenntartása; másrészt e műsor közvetíti a szűkebb környezetben létező más kultúrák felé és felől. Fokozottan ügyel a környező nemzeti közösségek érzékenységére. Mindez vonatkozik a független producerekre és az átvett műsorokra is.

(4) A műsorkészítés maga is szerves része az adott nemzeti kultúrának, alkotó és nem pusztán interpretatív munka. Nem korlátozódhat valami-féle „törzsanyag” fordítására vagy az abban való válogatásra.¹⁴ A műsornak saját főszerkesztője (legalább is független felelős szerkesztője) van, akinek a megválasztásában szerep jut az adott nemzeti közösség érdekképviseleti szerveinek.

(5) A műsor alapvető paraméterei (műsoridő, szerkesztőségi létszám és dologi költségek) nem vezethetők le az egyes nemzeti közösségeknek az adott lakossági struktúrájára (helyi, regionális vagy tartományi szinten kimutatott) részarányával, sem az előfizetők nemzetiségi struktúrájára. Mindezt az intézményen belüli, a nemzetiségek pozitív diszkriminációján alapuló szabványok útján kell rendezni. A műsorszóró berendezések kapacitásainak tervezésekor kerülni kell az ún. szendvics-rendszer, melyben a műsorrács 6-7 más-más nyelvű rövid adást (az Újvidéki TV esetében pl. hírműsort) sorol egymás mögé, amivel nézők többsége számára élvezhetetlenné válik az egész csatorna. A saját (nyelvi) csatorna használata a legjobb megoldás (ezt az Újvidéki Rádió már a hetvenes években elérte), de elegendő frekvencia hiányában a nagyobb, műfaj szerint különböző, de azonos nyelvű műsorblokkok kialakítása lenne kívánatos.

Következmények és ajánlások

A hetvenes, valamint a kezdeti nyolcvanas éveket tekinthetjük az Újvidéki Rádió „aranykorának” és a Televízió legdinamikusabb fejlődési

¹⁴ Ebben lényegesen különbözik a nemzetközi hírcsatornák idegen nyelvű adásaitól.

korszakának. Eddigre a rádió (mint médium, világméretben) kiharcolta létjogosultságát, új műfajstruktúráját a feltörő TV mellett. A televízió létrehozta világméretű hírsatornáit, amelyek jelentősen kimozdították a nemzeti TV-hálózatokat már kissé megcsontosodott parochia-lizmusukból (vajdasági esetben a vidékiességükből). Az Újvidéki Rádió kiépítette az öt-nyelvű műsor gyártására és közvetítésére alkalmas műszaki bázist - önálló ultrarövid (URH) adóhálózatot minden egyes nemzeti közösség számára és (1973 óta) központi műszaki vezérlőszobáját. A televízió, kissé szorosabb keretek közt, hisz költséges médium, alapjában „felnőtt” e feladat teljesítésére és végre belekezdhetett két nagy korszerű stúdió építésébe. Mindkét médium egyenrangú tényezője volt a Jugoszláv Rádió és Televízió döntéshozó, műsorkészítő, s közös műsorokat sugárzó mechanizmusának. Sőt, közvetlen bejárása volt az EBU/UER (népszerűbb nevén Eurovízió) és a keleti tömb által létesített OIRT irányába. A szomszédos országok közszolgálati médiáját illetően tartalmas kapcsolatot tartott fenn a Magyar Rádió, az MTV és a megfelelő cseh-szlovák intézményekkel.¹⁵

Viszont „törékeny testünkön átgázolt a történelem”, a balkáni háborúk, melyek során nem csak a szövetségi állam bomlott fel a lehető legsztelenebb úton, s nemcsak az egypárti monopóliumot váltotta fel annak egy elég szerencsétlen többpárti változata, hanem a feltörő nacionalizmus először a kisebbségi jogokat igyekezett megnyirbálni. A szerbiai média esetében ez többek közt a rádió és televízió esetlen és cseppet sem burkolt centralizációjában nyilvánult meg, de amikor kiderült, hogy a kisebbségi szerkesztőségek szakmai érettségük folytán sem buta párt-propagandára nem alkalmasak, sem gyűlöletkeltésre nem hajlandóak, a miloševići rendszer egyszerűen levette róluk a kezét. Feltételeztetően „természetes” elhalásukra várt. S mivel a baj csőstül jár, az Újvidéki Televízió régi épületét, a rádió és televízió egész adóhálózatát, valamint számos többnyelvű helyi rádiót több katonai szempontból teljesen indokolatlan NATO-bombázás zúzta szét. (Egy még 1999 tavaszán adott nyilatkozatában ennek igazságtalanságára Konrád György is felhívta a magyar közvélemény figyelmét.)

¹⁵ A román TV műsorkészítése a nyolcvanas években jelentősen degradálódott. Viszont ennek folytán a bánági térségben érzékelhetően megugrott a jugoszláv, Belgrádból és Újvidékről közvetített adások nézettsége.

Sem a történelmi körülmények, sem a szövetségi állam törvényhozási keretei, melyek folytán a nemzetiségi elektronikus média nálunk annak idején elérte közjogi státusát, gyakorlatban nem fognak megismétlődni. Viszont az Európa-szerte növekvő közfigyelem, amelyet a nemzetközi kormányközi és civil szervezetek a kisebbségi jogok védelmének szentelnek, a növekvő számú idevágó dokumentum¹⁶, már több reménységre adnak okot.

Már a „harmadik” vagy „kis-Jugoszlávia” idejében, 2000 után, köszönve az államközösség alkotmányos rendelkezéseinek, másrészt A Nemzeti és Etnikai Közösségek Szövetségi Minisztériuma szívós munkájának, normatív téren történt bizonyos előrelépés. Ez a nemzetiségi jogok kollektív jogként való kezelésében (amitől az egykori szocialista állam mindig is ódzkodott), a releváns nemzetközi dokumentumok taxatív felsorolása, a nyelvhasználatra, oktatásra, hagyományápolására vonatkozó előírások elfogadásában nyilvánul meg. És itt jelenik meg először a szerzett jogok tiszteletben tartása, mint állami kötelességnek, s nem a hatalmi szervek vagylagos jóakarátának kérdése.

Mint tudjuk, az említettek alapján vált lehetővé, igaz hosszas huzavona után, hogy a Köztársasági Képviselőház elfogadja a kisebbségi nemzeti tanácsokra vonatkozó törvény elfogadása.

A 2002-ben elfogadott műsorszórásról szóló törvényt már csak azért is érdemes kiemelni, mert elismeri egy önálló és többek között kisebbségi műsorokra összpontosító rádió- és televíziós intézmény létjogosultságát a Vajdaságban és a működő közvetítő-hálózatok elosztásakor figyelembe is veszi azt. Ennek a köztársasági közszolgálati média (RTS) irányában mellérendelt, s nem alárendelt szerepe van, ami különösen az előfizetésből befolyó eszközök elosztása szempontjából fontos.

¹⁶ Ezeket nálunk Bozóki Antal igyekszik magyar nyelven rendszerezni és folyamatosan megjelentetni.